

Відгук

офіційного опонента, доктора філологічних наук, доцента,
професора кафедри романської філології та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Черкашиної Тетяни Юріївни на дисертацію Антоненко Тетяни Олексіївни
«Поетика художньої прози Валентина Чемериса» (Старобільськ, 2016. – 201 с.),
подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Валентин Лукич Чемерис увійшов у літературу як майстер гумористичної літератури, згодом здобув славу історичного романіста. До його творчого доробку належать також фантастичні, авантюрно-пригодницькі, художньо-документальні романи, повісті й оповідання, оповідання для дітей та юнацтва; він є володарем численних літературних премій та державних нагород, однак до сьогодні його літературний спадок не є поцінованим належним чином, досі немає ґрунтовних літературознавчих розвідок, присвячених вивченню прози Валентина Чемериса, відтак дисертація Тетяни Олексіївни Антоненко є на часі і її актуальність не викликає жодних сумнівів.

Об'єктом дослідження було обрано мемуарно-автобіографічні й історичні романи, повісті та оповідання митця, написані й опубліковані протягом 1983–2011 років. На думку дослідниці, саме ці твори є найбільш репрезентативними відносно аналізованої проблематики, і з цим можна погодитися, адже, дійсно, саме цей період творчості Валентина Чемериса виявився найбільш плідним, хоча з критичного боку варто відзначити, що залучення до аналізу інших творів митця, зокрема сатирично-гумористичного й фантастичного спрямування, значно б увиразнило концептуальні положення Тетяни Олексіївни й дало змогу більш рельєфно відтворити поетикальний світ художньої прози митця.

Заявлена теоретико-методологічна база дисертації свідчить про обізнаність дослідниці з працями українських і зарубіжних науковців відносно аналізованої проблематики, системний підхід до вивчення доробку

письменника обумовив вибір низки методів, основними серед яких дисертанткою було виокремлено порівняльно-історичний, історико-типологічний, аналітико-описовий, культурно-історичний та біографічний методи, було застосовано прийоми лінгвостилістичного, структурно-семіотичного й текстологічного методів.

Мета і завдання дослідження є співвідносними з темою дисертації, проте на нашу думку, перелік завдань слід було б скоригувати, зокрема додати до базових завдань дисертації вивчення лінгвопоетикальних особливостей художньої прози Валентина Чемериса, адже про це йдеться при зазначенні новизни роботи, у підрозділах 2. 2. *«Жанрові ознаки роману "Це я, званий іще Чемерисом" й автобіографічної трилогії "Веселий смуток мій"»* і 3. 4. *«Образи-характери у вимірах лінгвопоетики»*, висновках до другого та третього розділів, загальних висновках.

Логічною й добре продуманою видається композиція дисертації. Складники роботи взаємопов'язані між собою логікою викладу фактичного матеріалу.

У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної теми; її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету й основні завдання роботи; визначено об'єкт, предмет і матеріал дослідження; теоретико-методологічну основу й методологію наукової студії; означено наукову новизну, практичну значимість дисертації; подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

Відзначено, що теоретико-методологічну базу становлять праці з історії української літератури, теорії літератури (зокрема, названо імена Михайла Бахтіна, Олександра Білецького, Олександра Галича, Григорія Ключека, Юрія Лотмана, Анатолія Ткаченка та інших); розвідки українських науковців, присвячені вивченню історичної романістики (зокрема, Людмили Александрової, Стефанії Андрусів, Миколи Ільницького, Богдана Мельничука, Миколи Сиротюка та інші), лінгвопоетики; праці історичного та культурологічного спрямування з історії українського козацтва Миколи

Костомарова, Володимира Антоновича, Івана Крип'якевича, Дмитра Наливайка та інших. Слід зауважити, що в цьому контексті доцільно було б конкретизувати, які наукові студії стали засадничими при дослідженні художньої документалістики Валентина Чемериса, адже вивченню поетики художньо-документальних творів митця присвячено окремий розділ дисертації – розділ 2 *«Поетикальний зріз художньо-документальної творчості письменника»*.

У першому розділі дисертації – *«Теоретико-методологічна база дослідження»* – проаналізовано рецепцію постаті Валентина Чемериса та його творчого спадку українськими літераторами, публіцистами, науковцями; здійснено критичний огляд вже наявних літературознавчих праць відносно аналізованої проблематики; узагальнено генологічну парадигму художньої прози митця (підрозділ 1.1. *«Літературно-критична й наукова рецепція творчості Валентина Чемериса та її жанрова палітра»*); уточнено розуміння ключового для дисертації поняття «поетика» (підрозділ 1. 2. *«Поетика як літературознавча проблема: теоретико-методологічне осмислення поняття»*).

Тетяна Олексіївна Антоненко слушно говорить про те, що «поетика як один із рухомих в еволюційному контексті термінів літературознавства повсякчас зумовлює дискусії, ґрунтуючись на переакцентуації її модусів» (с. 27). На підтвердження цієї тези дисертантка ґрунтовно аналізує змістові домінанти цього поняття на синхронічному та діахронічному рівнях і на с. 35 подає власне розуміння сутності цього поняття та його структурних частин, що дає їй змогу конкретизувати подальший поступ її наукової думки, оприявлений в двох наступних аналітичних розділах дисертації.

Розділ 2 (*«Поетикальний зріз художньо-документальної творчості письменника»*) і розділ 3 (*«Художня реалізація історичної тематики в прозі В. Чемериса»*) диференційовано за принципом структурно-типологічного поділу досліджуваного матеріалу на твори художньої документалістики та історичної романістики. Цей принцип розподілу емпіричного матеріалу є

доволі слушним, адже і художня документалістика, і історична романістика мають певний набір сталих структурно-типологічних ознак, які безпосередньо впливають на поетикальні властивості художньо-документальних та художньо-історичних творів.

Авторка дисертації докладно аналізує мотиви художньої мемуаристики Валентина Чемериса (підрозділ 2. 1. *«Мотиви художньо-документальної прози Валентина Чемериса»*), виявляє жанрові ознаки його мемуарно-автобіографічних та художньо-історичних творів, специфіку їх композиції (підрозділи 2. 2. *«Жанрові ознаки роману “Це я, званий іще Чемерисом” й автобіографічної трилогії “Веселий смуток мій”»* і 3. 1. *«Історична проза письменника: жанрові різновиди й композиція»*), окреслює проблемно-тематичний діапазон художньо-історичної прози митця (підрозділ 3. 2. *«Проблемно-тематичні домінанти текстів»*), досліджує типологію конфліктів й специфіку хронотопу (підрозділ 3. 3. *«Художні особливості конфлікту й хронотопу»*), виводить типологію художніх образів в історичних творах Валентина Чемериса (підрозділ 3. 4. *«Образи-характери у вимірах лінгвопоетики»*).

Обрані вектори дослідження цілковито відповідають темі, меті й завданням дисертації, відтак зауваги не викликають.

Не відходячи в цілому від загальноприйнятої теорії художньої документалістики, Тетяна Олексіївна Антоненко виокремлює основні типологічні риси художньо-документальної прози, які безпосередньо впливають на поетику спогадових творів, як-от: ретроспективність, наявність двох часових планів – тоді й тепер, фактографічність, суб'єктивність, психологічність та інші.

Дисертантка аналізує загальнолюдські й специфічні мотиви, оприявлені в мемуарно-автобіографічних творах Валентина Чемериса; досліджує специфіку мемуарного літературного портретування, автокоментаря; докладно вивчає зображальні й лінгвопоетикальні властивості спогадових творів письменника. Тетяна Олексіївна Антоненко слушно пише про метажанровість,

фрагментарність, асоціативність як провідні риси мемуарно-автобіографічного письма Валентина Чемериса, про складність генеалогічної ідентифікації його спогадових творів.

Щоправда, не з усіма твердженнями дисертантки можемо погодитися. Зокрема, сумнівною видається теза, що «герой автобіографічної прози [Валентина Чемериса] за своїми світоглядними переконаннями повністю є реальним автором» (с. 62), адже образ автора імпліцитно чи експліцитно втілений в будь-якому, у тому числі й художньо-документальному, творі є лише авторською маскою, певною проекцією авторської свідомості, авторського світогляду, про який пише авторка, однак сам реальний автор завжди лишається позатекстовою категорією. І «повний збіг імені персонажа з іменем біографічного автора, зображення реальних подій, у яких брав участь письменник», про що пише дисертантка на с. 67, жодним чином не є підтвердженням того, що реальний автор і автобіографічний герой є абсолютно тотожними категоріями, оскільки, як відомо, реальний біографічний автор може надавати своє справжнє ім'я й суто фікційним персонажам, як це відбувається, скажімо, в автофікційній літературі, що набула поширення протягом останніх десятиліть.

Дозволимо собі й подискутувати з дисертанткою відносно того, що «автобіографічні прозові твори кінця ХХ – початку ХХІ століття мають схожу формальну організацію текстуальної поверхні» (с. 69), адже практика українського та світового автобіографічного письма зазначеного періоду свідчить про протилежне – автобіографи цього періоду все активніше відходять від загальноприйнятих канонів побудови автобіографічних текстів і все більше експериментують не лише із змістом, але і з формою саможиттєписного твору, відтак схожих за формальною організацією спогадових творів майже не існує.

Змістовністю й доброю аргументованістю тверджень вирізняється третій розділ. Аналізуючи поетику історичної романістики Валентина Чемериса, авторка дисертації акцентує на тому, що для його художньо-історичних творів «характерний романтичний стиль зображення подій минулого, моделювання

образів історичних осіб, переважання відповідної системи тропів і, насамперед, символів» (с. 72). На підтвердження цієї тези дисертантка наводить численні аргументи, з більшістю з яких можна цілковито погодитися.

Значущими є спостереження й узагальнення Тетяни Олексіївни Антоненко щодо типології конфліктів художньо-історичних творів. Авторка дисертації слушно виділяє мікро- і макрорівні конфліктів різних типів історичної романістики Валентина Чемериса, звертає увагу на поліконфліктність його художньо-історичних творів.

Загалом погоджуючись із концепцією дослідниці, хотілося б піддати сумніву твердження відносно того, що «твори, засновані на домислі, максимально точно відтворюють історичну та життєву правду, а ті, що ґрунтуються на вимислі, – відірвані від достовірних фактів» (с. 77). Недостатньо обґрунтованим видається й віднесення художньо-документальних творів Валентина Чемериса (зокрема, романів-есе «Ярославна» і «Президент») до жанрових різновидів історичної романістики (с. 78). Хотілося б почути більш аргументовану думку Тетяни Олексіївни з цього приводу.

Вартими уваги є роздуми дисертантки щодо хронотопних особливостей історичної романістики Валентина Чемериса, специфіки організації системи персонажів, символічного світу творів митця. На конкретних прикладах авторка дисертації показує вплив національних літературних традицій на формування ідіостилу письменника. Цілковито правомірним є виокремлення хронотопів степу, кургану й дороги як провідних в історичній романістиці Валентина Чемериса. Погоджуємося з дослідницею і в тому, що ці хронотопи виконують сюжетотворчу, жанротворчу, характеротворчу й символічні функції (с. 141).

Висновки до розділів і загальні висновки постають логічно умотивованими, вони сконцентровано відтворюють сутність дисертації.

Отримані результати переконують, що дисертація Тетяни Олексіївни Антоненко «Поетика художньої прози Валентина Чемериса» – це завершене, самостійне дослідження, яке збагачує сучасну літературознавчу науку, а аналіз і висновки дисертантки допоможуть майбутнім дослідникам у вивченні сучасної

української літератури. На практиці дисертація може бути використана в курсах історії української літератури, інтерпретації тексту, при розробці спецкурсів і спецсеминарів, написанні курсових, бакалаврських і магістерських робіт.

Автореферат, 12 одноосібних наукових статей за темою кандидатської дисертації, у тому числі 6 публікацій у фахових українських виданнях, що індексуються в наукометричних базах даних, і одна – в закордонному фаховому виданні, об'єктивно відображають основний зміст дисертації, а виступи Тетяни Олексіївни Антоненко на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях у Бердянську, Запоріжжі, Луганську, Сімферополі та Ялті свідчать про належний рівень апробації основних положень праці дисертантки.

Принадгдно висловлені зауваження не знижують вартості дослідження й можуть стати предметом фахової дискусії під час захисту.

Дисертація Тетяни Олексіївни Антоненко «Поетика художньої прози Валентина Чемериса» відповідає чинним вимогам до кандидатських дисертацій гуманітарного профілю, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри романської філології
та перекладу Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Tch...

Т. Ю. Черкашина

Підпис проф. Черкашиної Т. Ю. затверджую
начальник ВК ХНУ імені В. Н. Каразіна

S.M. Kulish
С. М. Куліш